

Нотатки банкіра

Роман ОЛЕЙНЮК

**ПОЛЬСЬКИЙ КАПІТАЛ
НА БАНКІВСЬКОМУ РИНКУ УКРАЇНИ –
УСПІХИ І НЕВДАЧІ**

Резюме

Проведено аналіз діяльності в Україні банків із польським капіталом. Показано хронологію створення і розвитку цих банківських установ, проаналізовано ефективність діяльності, дано оцінку правильності вибору стратегії. Викладено бачення автора шляхів покращення діяльності банків із польським капіталом на ринку України.

Ключові слова

Транскордонне співробітництво, пріоритетний розвиток роздрібного бізнесу, проблемні кредитні портфелі, зміна стратегії, впровадження документарних операцій, обслуговування польсько-українського бізнесу.

Класифікація за JEL: G21; G24.

© Роман Олейнюк, 2010.

Олейнюк Роман, канд. екон. наук, в. о. доцента кафедри фінансів суб'єктів господарювання Львівської державної фінансової академії, начальник відділу в ПАТ «Кредобанк», м. Львів, Україна.

Доволі добре відомо, що питання, пов'язані з роллю, яку відіграють іноземні банки в національних банківських системах країн із перехідною економікою, а також взагалі з впливом іноземного капіталу на розвиток таких систем викликають особливу увагу як фахівців, так і суспільства загалом.

У цій праці ми хочемо провести **аналіз** діяльності польського капіталу на українському банківському ринку, висвітлити досягнення і невдачі, показати **проблеми** і причини їх виникнення.

Метою даної статті є пошук шляхів до вдосконалення діяльності банків з польським капіталом на українському ринку й отримання взаємної користі як іноземного інвестора, так і українських клієнтів.

Такий аналіз цікавий ще й тому, що порівняння можна почати, у принципі, зі спільного для обох країн моменту. Адже перші польські банки виникли в XIV столітті, у часи, коли обидві країни були частками єдиної держави – Речі Посполитої. Спочатку вони з'явилися у Кракові, а у XVIII столітті розвинулись варшавські банківські доми.

Перші згадки про банківські заклади на Україні припадають на XV–XVI століття. І головними центрами спочатку були Галичина і Поділля. Саме в Кам'янець-Подільському появились перші міняльні контори, а у Львові в 1586 році у Статуті Успенського Ставропігійського Братства був запис про безвідсоткові грошові позики для братчиків [1].

Цікавим є те, що народження незалежної української банківської системи має свій зв'язок із Польщею, а саме з містами Тарнув і Ченстохова.

22 грудня 1917 року Центральна Рада ухвалила закон про утворення Українського державного банку. Після приходу до влади гетьмана Скоропадського, 10 серпня 1918 року, Рада Міністрів ухвалила Статут Українського державного банку.

Проте громадянська війна не дала розвинутися молодій українській банківській системі. Вже в лютому 1919 року Український державний банк було евакуйовано до Вінниці, потім розміщено в Тернополі, а ще пізніше – в Заліщиках. Звідси він переїхав до Кам'янець-Подільського і в кінцевому результаті попав на територію Польщі до Тарнова і ще після декількох переїздів зупинився в листопаді 1920 року в Ченстохові. У серпні 1944 року майно і документацію УДБ гітлерівці вивезли у невідоме місце. [2].

Піонером у відродженні польського банківництва на Україні в післявоєнні роки став Депозитно-кредитний Банк із Любліна. Історія його входження в Україну пов'язана з розвитком транскордонного співробітництва України і Польщі. Транскордонне співробітництво в Європі має широку географію та розвивається протягом значного часу. Багатовікова історія Європейсько-

го континенту – це історія трансформації державних кордонів. Але якщо раніше вони виконували функцію розділення, то нині навпаки – об'єднувальна тенденція стирає міжнаціональні межі, викриваючи нову епоху міждержавного співіснування.

Транскордонне співробітництво існує в межах дуже відмінних структур, законодавчих систем і територій. Його головна мета – подолавши бар'єри національних кордонів, налагодити спільну роботу з питань соціальної та екологічної політики, інфраструктури, культури, науки й освіти, охорони довкілля.

Доцільність здійснення такої співпраці не викликає сумнівів, адже ми живемо в епоху, коли глобальні екологічні проблеми, міграція населення, ідей, капіталу, широко розвинута торгівля, засоби масової інформації загальносвітового радіусу дії позбавляють сенсу всілякі спроби державної герметизації. Інтеграційні процеси в Європі, які набирають розмаху, зумовлюють для України особливу актуальність питань вибору цивілізованих форм європейського співробітництва на різних рівнях. Одним з найбільш перспективних і привабливих варіантів його реалізації є взаємодія територій, що належать до різних країн, у рамках спеціальних об'єднань та асоціацій, які сьогодні більш відомі під назвою «єврорегіон». Уперше ідея таких структур виникла в Західній Європі після Другої світової війни як спосіб побудови нового економічного і суспільного порядку в Європі, а також метод економічної активізації територій. Зараз нараховується понад 150 таких об'єднань, і результати їх півстолітньої роботи на практиці довели ефективність та необхідність такої форми транскордонного співробітництва.

Формування подібних угруповань активно триває і тепер, значно розширилася їх географія за рахунок країн Східної та Центральної Європи та колишнього СРСР. Однією з причин, яка зумовила зростання інтересу до транскордонного співробітництва, а відтак і потребу у створенні відповідних інституційних структур, стали історичні зміни, а також процеси економічних і політичних трансформацій, які охопили території цих держав. Підтвердженням цього стало створення єврорегіону «Буг», установчі документи якого були підписані 29 вересня 1995 року в Луцьку. Засновниками єврорегіону «Буг» стали Волинська область України, Хелмське, Люблінське, Тарнобжезьке і Замостьське воєводства Республіки Польща. У травні 1998 року до нього приєдналися польське Білопідляське воєводство і Брестська область Республіки Білорусь [3, с. 2]. Внаслідок адміністративно-територіальної реформи з 1 січня 1999 року польську сторону в єврорегіоні представляє Люблінське воєводство. Організація цього об'єднання не була результатом директивних вказівок, її ініціювали місцеві органи влади, виходячи з усвідомлення, що лише спільні дії, збереження і зміцнення добросусідських і дружніх відносин, взаємна відкритість можуть гарантувати гармонійний соціальний і економічний розвиток територій, що входять до єврорегіону, поліпшення життя населення. Його засновники керувалися бажанням послабити негативну дію перешкод, породжених державними кордонами, дати новий

імпульс контактам між громадянами трьох країн на різних рівнях, активізувати взаємодію в багатьох галузях життєдіяльності.

Нині євро регіон «Буг» охоплює територію майже 82 тисяч кв. км, де проживає 5,3 млн мешканців [3, с. 4]. Його назва походить від річки Буг, розташування якої в місці, де сходяться три держави, три народи, об'єднані спільними етнічними і культурними коренями. Усі учасники євро регіону дотримуються єдиної позиції в тому, що ядром його діяльності повинна стати взаємовигідна торговельно-економічна співпраця.

Для успішного розвитку коопераційних контактів між українськими та польськими суб'єктами господарювання і було створено в 1997 році в місті Луцьку Депозитно-кредитний банк (Україна) ЛТД, відповідно до вільного проекту в рамках євро регіону «Буг». Банк Депозитно-кредитний (Україна) Лтд – був дочірньою структурою польського банку з аналогічною назвою з міста Любліна. Проте, у зв'язку із приватизаційними процесами в Польщі, материнський банк у Любліні було включено до Групи Рекао SA, а на початку 1998 року банки, що утворювали групу, було ліквідовано і включено в банк Рекао SA. У серпні 1999 року банк Рекао SA було приватизовано. Акції купили: Unicredito Italiano та Allianz Aktiengesellschaft – 52,09 % , ЄБРР – 5,29 % , працівники – 14,20 % , Державне Казначейство – 4,37 % , розпорошені акціонери – 24,05 % [4]. На сьогодні власником Луцького банку є банківська група Unicredito Italiano і назва банку відповідно звучить УніКредіт Банк.

Другим польським банком, який увійшов своїм капіталом на український ринок, був SA Kredyt Bank із Варшави. Процес його входження був відмінний від Банку Депозитно-Кредитного. Спочатку Кредит Банк узяв участь у створенні Київського міжнародного банку спільно з ЄБРР, голландським Rabobank та українськими партнерами – АТ «Українська фінансова група» та банком «Україна». Утім, невдовзі після створення цього банку в 1997 році, польські банкіри вийшли з даного проекту (фактично ще до того, як банк розпочав свою діяльність), а вже в січні 1999 року разом із Європейським Банком Реконструкції і Розвитку здійснив інвестицію в капітал Західно-Українського Комерційного Банку

Це відбулось у січні 1999 року [5]. Після п'яти років роботи на ринку України Кредит Банк відпродав свою частину акцій державному ощадному банку Польщі – РКО BP SA [6, с. 15]. А в 2007 році свою долю відпродав РКО BP SA і Європейський Банк [7, с. 20]. На сьогодні РКО BP SA володіє майже 100 % акцій банку.

Третьою польською структурою, яка увійшла на український банківський ринок, був Getting Holding (Геттінг Холдинг), який володіє в Польщі Геттінг Банком. Входження Getting Holding відбулось через інвестицію у статут українського комерційного банку «Прикарпаття» з Івано-Франківська. У 2007 Getting Holding році викупив близько 82 % акцій банку «Прикарпаття», і на сьогодні цей банк з польським капіталом змінив назву на Банк Плюс та працює на українському ринку.

Це коротка історія появи польського капіталу на банківському ринку України, а тепер проаналізуємо діяльність вищезазначених банків. Почнемо з Депозитно-Кредитного Банку в Луцьку. Спочатку діяльність банку викликала оптимізм, бо це був перший іноземний банк у Західній Україні, й усі очікували, що його діяльність принесе значну активізацію експортно-імпорتنих операцій із Польщею. Проте за час роботи протягом наступних дев'яти років, до переходу у власність групи Unicredito Italiano, значних успіхів і розвитку не було досягнуто. З 2002 до 2007 року фінансові результати порівняно з Кредит Банком, у який теж увійшов польський капітал, були значно нижчими (див. табл. 1).

Таблиця 1

Роки	Капітал (млн євро)		Фінансовий результат (млн грн.)	
	ДКБ*	Кредит Банк	ДКБ*	Кредит Банк
2002	6,02	22,54	0,364	1,152
2003	6,31	20,56	Немає даних	16,1
2004	5,71	21,19	Немає даних	0,575
2005	9,07	38,4	0,298	0,883

* Початкова назва банку

Джерело: дані наведені з матеріалів Асоціації українських банків [8] (вибірка автора).

Це пояснювалось низкою факторів. По-перше, дочірній Банк Рекао SA в Луцьку був місцевим і не мав мережі філій по Україні. По-друге, Луцьк не був і не є важливим фінансовим центром України. По-третє, польські інвестори не запропонували цікавих банківських продуктів для клієнтів. По-четверте, успіху перешкоджала потужна конкуренція філій інших комерційних банків. Усе це гальмувало розвиток банку.

Більш успішно просувався на ринку Кредит Банк (попередня назва Західно Український Комерційний Банк). Польський інвестор спільно з ЄБРР влили в банк значний капітал, надали кредитні лінії, впровадили цікаві продукти для клієнтів, які вели зовнішньоекономічну діяльність. Особливого розвитку було надано філійній мережі, зміцненню матеріальної бази. Після купівлі польського Кредит Банку бельгійцями значно розширилися можливості співпраці з європейськими банківськими структурами. Було отримано кредитні лінії та ліміти на підтвердження гарантій і акредитивів у багатьох банках світу. Проте цей успішний розвиток перервався через політичну нестабільність в Україні. Бельгійські власники польського, а відповідно, й українського Кредит Банку вирішили вивести свої інвестиції з України. Кредит Банк Україна було продано польському державному ощадному банку – Гру-

пі РКО ВР SA, про що 8 квітня 2004 р. підписано Договір продажу акцій АТ «Кредит Банк (Україна)» між РКО ВР SA (Польща) і Kredyt Bank S.A. (Польща) [6, с. 15]. 1 березня 2006 р. банк офіційно змінив назву на ПАТ «Кредобанк», а 20 квітня 2007 р. РКО ВР SA підписав договір з ЄБРР про викуп акцій ПАТ «Кредобанк» і став одноосібним іноземним інвестором [7, с. 20].

Аналіз діяльності Кредобанку після зміни власника свідчить про переорієнтацію на обслуговування роздрібних клієнтів, на розвиток мережі з акцентом на обслуговування фізичних осіб. На жаль, така переорієнтація успіху не принесла.

Подібний напрям у своїй діяльності вибрав і наступний банк, створений із польським капіталом, тобто Банк Плюс з Івано-Франківська. Стратегія на розвиток роздрібногo бізнесу і пріоритет в обслуговуванні фізичних осіб були задекларовані власниками на початку діяльності. Бажаного успіху банк за два роки діяльності не досягнув.

Після короткої характеристики діяльності банків із польським капіталом перейдемо до аналізу причин їх успіхів і невдач на ринку України.

На сьогодні доцільно розглянути дві структури – ПАТ «Кредобанк» і Банк Плюс. Щодо Депозитно-Кредитного Банку в Луцьку, то оскільки він з 2005 року є власністю групи Unicredito Italiano, аналіз не проводився.

ПАТ «Кредобанк» набув статусу банку з іноземною інвестицією в 1999 році. Як уже згадувалося вище, це сталося після входження в капітал АТ Західно-Український Комерційний Банк (ЗУКБ) польського Кредит Банку і Європейського Банку Реконструкції і Розвитку (ЄБРР). У 2001 році банк перейменували на ВАТ «Кредит Банк (Україна)», і в лютому 2002 року НБУ затвердив ці зміни. Іноземні інвестори активно почали розвивати мережу, регулярно проводили емісії акцій, щоб збільшити капітал, виділили банку низку кредитних ліній. За п'ять років банк відкрив свої підрозділи майже в усіх областях України. Особливо ефективними для клієнтів були операції з обслуговування зовнішньоекономічних відносин. Цей напрям значно активізувався після входження в капітал польського Кредит Банку бельгійського капіталу. Українські клієнти отримали можливість користуватися дешевими кредитами при співпраці з іноземними партнерами за допомогою гарантій і акредитивів українського банку, які приймали іноземні філії та партнери бельгійських власників польського Кредит Банку. Значно покращилася матеріальна база банку, проходили постійні навчання персоналу як в Україні, так і в польських навчальних центрах. Це позначилось і на фінансових результатах. Банк входив, згідно з рейтингами за різними напрямками діяльності, у 20 кращих банків України. У 2003 році фінансовий результат становив 16 млн грн. [9].

Проте в подальшому успішній ході цієї банківської структури перешкодили політичні події. Розпочалися політичні протистояння, проводились антипрезидентські виступи, з'явилися ознаки нестабільності. Це стурбувало

передусім бельгійських банкірів, і вони прийняли рішення від продати свою частку в капіталі українського банку. Після цього рішення розвиток банку й активність персоналу призупинилися. Проходили процедури ознайомлення потенційних інвесторів із банком, так звані аудити Дью ділідженс (Due diligence), тобто проведення всебічної перевірки комерційної привабливості структури.

Безумовно, у такій ситуації банк ефективно працювати не міг, і в наступному році фінансовий результат впав до 575 тисяч гривень [7, с. 22].

Процедура продажу закінчилась у серпні 2004 року, і новим власником пакету акцій став Польський державний ощадний банк (PKO BP SA), а в березні 2006 року банк перейменували на АТ «Кредобанк». У липні 2007 року PKO BP SA відкупив у ЄБРР їхню частку акцій у капіталі АТ «Кредобанк» і став одноосібним інвестором українського банку.

Аналіз подальшої діяльності банку показує певні кардинальні зміни в його стратегії. Нові власники прийняли рішення про зміну акцентів на пріоритетне обслуговування роздрібних клієнтів. Для втілення цієї стратегії було створено програму розширення мережі банку за рахунок малих відділень для комплексного обслуговування фізичних осіб, впроваджувались банківські продукти для кредитування купівлі автомобілів, житла, побутової техніки. Такі програми вимагали значних коштів на обладнання приміщень, технічне і кадрове забезпечення. Результатом таких змін на початку був бурхливий ріст об'ємів кредитування і розширення клієнтської бази. Проте через два роки в банку з'явилися певні симптоми погіршення кредитного портфелю.

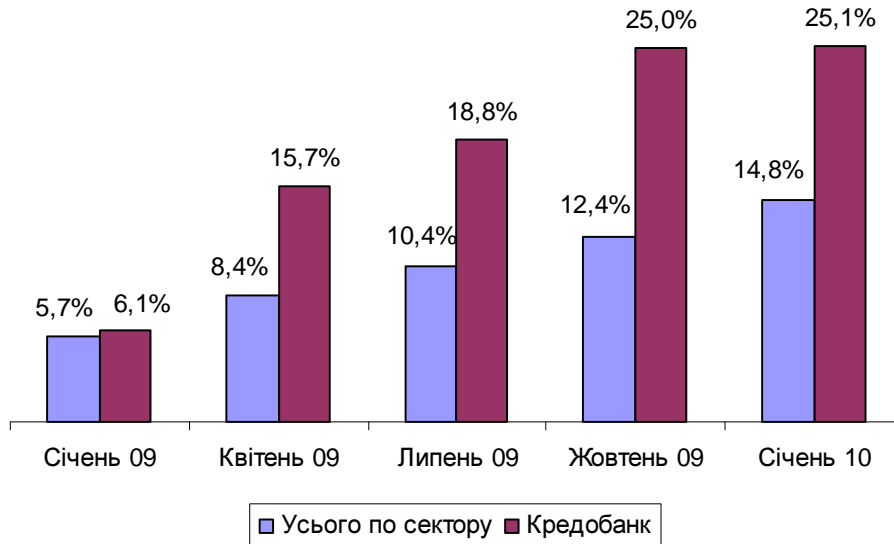
Для підтримання фінансової стабільності власники постійно проводили додаткові емісії акцій і тим самим збільшували власний капітал банку, який зменшувався через збитки, що виникали через формування значних резервів на поганий кредитний портфель. За 2008 і 2009 роки збитки банку перевищили один мільярд гривень. Основною причиною цього було створення значних резервів на неякісний кредитний портфель. Настав етап виникнення проблемних кредитів, що спричинило нарахування резервів, втрати прибутковості багатьох підрозділів і в кінцевому результаті їх закриття.

Усе вищезазначене – це історія і наслідки діяльності банків із польським капіталом на українському ринку, а причини таких результатів слід проаналізувати детальніше.

Почнемо з Банку Плюс. До приходу інвесторів банк практично працював як установа універсального типу, тобто обслуговував корпоративних і роздрібних клієнтів. Банк був регіональний, з непоганим іміджем і стабільним фінансовим станом. Після появи польського інвестора банк поміняв не лише назву, а і стратегію. Пріоритетним було визначено напрямок кредитування фізичних осіб. У Польщі інвестор банку «Прикарпаття», Геттінг Банк, в основі своєї стратегії має обслуговування фізичних осіб, і це приносить йому добрі результати. Свій досвід і напрацювання польські інвестори запланували перенести до України. І тут їх спіткали невдачі.

Рисунок 1

Співвідношення нарахованих резервів до виданих кредитів

Джерело: авторська вибірка на основі даних звітів НБУ і ПАТ «Кредобанк».

Що ж було причиною цих невдач? Насамперед – це відмінності в законодавстві України і Польщі. По-друге, рівень доходів українських сімей. По-третє, незнання реалій української дійсності, українського ринку, української ментальності та потенційної можливості фальшування клієнтами документів.

Розглянемо ці фактори детальніше. Щодо законодавства, то тут головна відмінність між українськими і польськими законами проявилась у правах кредиторів. На сьогодні українські банки практично не мають законодавчо закріплених прав на відстоювання своїх інтересів перед злісними неплатниками кредитів. Судові справи щодо клієнтів, які не хочуть повертати борги, є довготривалими і неефективними, колекторські компанії теж не мають конкретно визначених юридичних прав, й усе це призводить до нагромадження банками боргів. А борги призводять до створення резервів і відповідно збитків.

Тепер щодо рівня доходів українських громадян. Якщо в Польщі середньомісячна заробітна плата в березні 2010 року становила 2398 злотих [10], що в перерахунку на гривні (при курсі НБУ 2,4–2,5 гривні за злотий) [11]

становить понад 8,5 тисяч, то в Україні цей показник становив 2109 гривень [12]. Це свідчить про значно вищу платоспроможність польських клієнтів, порівняно з українськими. Крім цього, в польських громадян як членів ЄС значно кращі можливості трудової офіційної міграції, а отже, доступ до вищої оплати праці за межами країни.

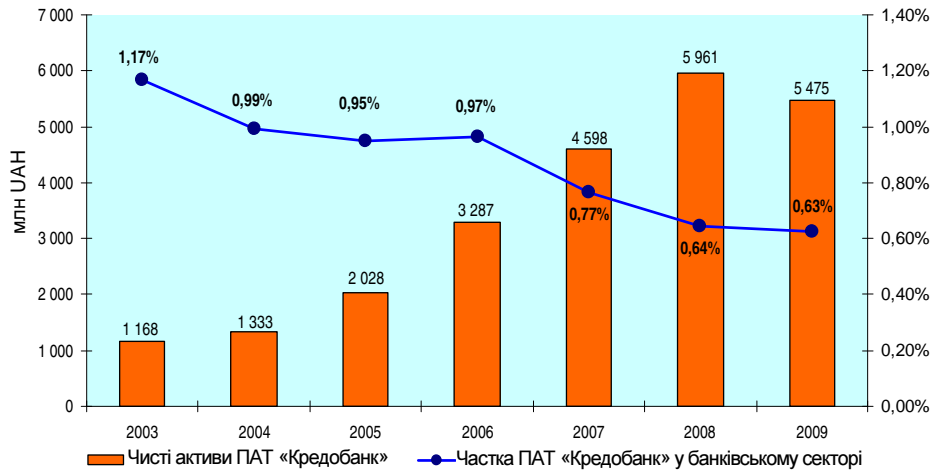
Знання ринку, на якому працює банк, є теж одним із визначальних факторів, але польські власники не вивчили ті відмінності у функціонуванні стосунків між банками і клієнтами в Україні, які в подальшому вплинули на результати. Це стосується насамперед відсутності об'єктивних баз даних про клієнтів. У Польщі існують так звані Бюро Економічної Інформації і Бюро Кредитної Інформації, які надають як позитивну, так і негативну інформацію про клієнтів. В Україні лише розпочинається діяльність Кредитних Бюро і зовсім немає структур, які збирали б позитивну інформацію про клієнтів. У Польщі немає таких масових фальшувань документів про доходи клієнтів, місця їх праці, місця проживання. Усі ці фактори, які значно підвищують ризик кредитування, не враховувались і тим самим призводили до видачі кредитів, які не мали шансу на повернення. Зросла кількість випадків некоректного ставлення до перевірки документів з боку працівників банку, які заради отримання бонусів при перевиконанні плану не дотримувались встановлених процедур. Безумовно, не було враховано кризового періоду, який спричинив втрату робочих місць багатьма клієнтами, стрибки курсу іноземної валюти і тим самим втрату платіжоспроможності українськими громадянами.

У сукупності такі дії призвели до неефективного результату, зростання резервів і закриття цілої низки банківських установ.

Щодо ПАТ «Кредобанк», то в принципі в діяльності польських інвесторів було допущено аналогічні помилки, які, крім цього, посилились неефективною кадровою політикою. Як у «Прикарпатті», так і в «Кредобанку» було змінено стратегію в напрямку активізації роздрібного бізнесу. У Польщі банк РКО ВР SA є банком із величезною мережею і значним досвідом роботи з населенням, проте, як уже було сказано вище, цей досвід не можна було скопіювати в Україні. Крім вибору невдалої стратегії, керівництво РКО ВР SA не знайшло професійних, з точки зору знання ринку України, банкірів для керівництва банком. Постійно мінялись керівники спостережної ради, члени правління, масово приїжджали польські спеціалісти на посади директорів департаментів. Проте терміни їх праці були короткі, а результати діяльності не давали ефекту. Втрата ринкової позиції з напрямку обслуговування польсько-українських торговельних відносин призвела до втрати клієнтури, і це зменшило дохідність банківських операцій. Перше півріччя 2010 року банк закінчив із негативним результатом, і поки що польські власники не запропонували реальної стратегії для відновлення ринкових позицій ПАТ «Кредобанк».

Рисунок 2

**Динаміка зміни чистих активів та ринкової частки «Кредобанку»
в секторі у 2003–2009 рр.**

Джерело: авторська вибірка на основі даних звітів НБУ і ПАТ «Кредобанк».

Як висновок можна сказати, що польський капітал в українській банківській системі відіграв позитивну роль, особливо у 2000–2005 роках. Було залучено значні суми інвестицій, відкрито чимало кредитних ліній, і це сприяло розвитку української економіки. Українські банкіри отримали від польських колег значний досвід, можливість розширити свої контакти з європейськими банківськими структурами. Проте відмова від розвитку напрямку корпоративних банківських послуг призвела до невдач. Насамперед необхідно було, обслуговуючи корпоративний бізнес, а особливо дрібний бізнес, виховувати своїх роздрібних клієнтів. Якісна обслуга юридичних осіб сприяє зростанню їхніх прибутків, збільшенню довіри до банку і тим самим залученню їх як роздрібних клієнтів, а разом із працівниками фірм приходять у банк і члени їх родин, і знайомі. Втратили польські власники нагоду розвинути обслуговування польсько-українських торгових стосунків, а це для банків, які функціонують у прикордонній зоні, є перспективним напрямком. Інші банки, особливо з європейським капіталом, поступово можуть перебрати на себе обслуговування польсько-українського експорту й імпорту. Безумовно, усе можна ще змінити, і на цьому хотілося б наголосити в статті. Зміна стратегії в напрямку запровадження активного обслуговування приграничної торгівлі, фінансування інвестиційних проектів з польського боку в українські підприємства, впровадження документарних операцій для

міждержавної торгівлі України і Польщі повинні принести успіх. Будемо сподіватися на ці позитивні зміни.

Література

1. Грудзевич Я. В., Комаринська З. М. Банки Львова : минуле і сучасне (с. 11).
2. Комаринська З. Банківська система України періоду державності 1917–1920 рр.: становлення та реалії функціонування // Вісник Національного Банку. – 2002. – № 2. – С. 56–59.
3. Клімчук Б. П., Луцишин П. В., Луцишин Н. П., Федонюк С. В. Єврорегіон «Буг»: зовнішньоекономічна діяльність Волинського суспільно-територіального комплексу. – Луцьк: Волинський державний університет ім. Лесі Українки, 1998. – 198 с.
4. Олейнюк Р., Жуковська Г. Іноземний капітал в банківських системах Польщі та України (порівняльний аналіз) // Журнал європейської економіки. – 2003. – Вересень. – Т. 2. – № 3. – С. 363–384.
5. Річний звіт АТ ЗУКБ за 1999 рік, публікація АТ ЗУКБ.
6. Річний звіт ВАТ «Кредит Банк» за 2004 рік, публікація ВАТ «Кредит Банк».
7. Річний звіт ВАТ «Кредобанк» за 2007 рік, публікація ВАТ «Кредобанк».
8. Інтернет-ресурс: сайт Асоціації українських банків, аналітика , основні показники діяльності банків. http://aub.org.ua/index.php?option=com_arhive_docs&show=1&menu=104&Itemid=112.
9. Річний звіт ВАТ «Кредит Банк» за 2003 рік, публікація ВАТ «Кредит Банк».
10. Інтернет-ресурс: Сайт Головного статистичного управління Польщі, інформаційний портал, http://www.stat.gov.pl/gus/wskazniki_makroekon_PLK_HTML.htm.
11. Інтернет-ресурс: Сайт Національного банку України, статистика, офіційний курс гривні до іноземних валют http://www.bank.gov.ua/kurs/last_kurs1.htm.
12. Інтернет-ресурс: Сайт Міністерства економіки України, основні показники економічного і соціального розвитку України http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=78198.

Стаття надійшла до редакції 30 липня 2010 р.